

dili, da bi ustregli svojemu duhu, zaverovanemu v dovršenost in popolnost. Odreči se moramo zadovoljstvu, ki bi nam ga morda prinesla pravična sodba. Sodišča ni in pravici ne bo zadoščeno. Vse je že definitivno: mrtvi ne bodo slišali sklepa o svoji rehabilitaciji in najsi so umrli srečni ali obupani, so zdaj brez razlike potopljeni v nič. S premeščanjem gnijočega mesa, ki zaudarja po etru in kafri, se ne bo nič spremenilo. Žalitve in prekletstva zadevajo le žive. Premišljanje je le magični obred, prazna čarovnija, če ga ne spremlja praktična aplikacija. Ta nauk je potegnil iz preteklosti Hruščov, ki dobro pozna nečimrnost svojih kolegov politikov in ve, da jih prizadene edino tako, če jim pokaže, da je mogoče iz marmorja njihovih kipov narediti pljuvalnike.

Prevedel Davorin Bažec

OBLETNICA NOVE VELJAVE RETOROMANSKEGA JEZIKA

Janko Pleterski

Švicarji so letos obhajali 25. obletnico splošnega referenduma, s katerim so 20. februarja 1938 spremenili ustavo tako, da so priznali retoromanščino kot četrti nacionalni jezik. Ne prej ne poslej ni kak referendum pokazal takšne enodušnosti švicarskih volivcev, kakor ta: 574.991 »da« in 52.827 »ne«. Starinski jezik, ki ga danes v Švici govori blizu 50.000 ljudi, in sicer v kantonu Graubünden, se je enakopravno uvrstil med ostale tri jezike švicarske nacionalne skupnosti, nemškega, francoskega in italijanskega, obenem pa je ta skupnost obljubila ohraniti ga prihodnjim rodovom kot trajno vrednoto. Prizadevanja zasebnih in dolga desetletja ne posebno številnih častivcev in privržencev retoromanske materinščine so dobila najvišjo sankcijo suverenega naroda, stvar ohranjanja in gojenja tega jezika je postala terjatev državne politike.

Pred referendumom je zvezna vlada volivcem v slovesnem pismu takole orisala pomen glasovanja o retoromanskem jeziku: »Eno od osnovnih vodil, ki sloni na njih švicarska državna misel, je načelo enakopravnosti naših nacionalnih jezikov. Švicarska nacija ni posledica skupnosti jezika, rajši je to skupnost duha, ki ga izraža volja ljudstev različnega jezika, da kot en narod skupaj živijo in da ohranjujejo in branijo v skupni zgodovinski usodi pridobljeno svobodo in vzajemno povezanost... Ta svobodna ureditev ima še globljo korenino v eni izmed tistih glavnih potez, ki določajo duševno obličje švicarske demokracije: v spoštovanju pravice in svobode človeške osebnosti in s tem pravice materinskega jezika. *Brez svobode materinskega jezika si ni mogoče zamisliti resnične svobode duha.*«

Beseda o priznanju retoromanskega jezika kot potrdilo švicarskega nacionalnega izročila in o skupni obrambi tega izročila v tistem času ni bila prazna. Napadalnost nemškega nacizma, ki je zahteval zedinjenje vseh dežel nemškega jezika v Veliki Nemčiji (bilo je tik pred priključitvijo Avstrije), poželenje italijanskega fašističnega imperializma ne samo po italijanskih, ampak tudi po retoromanskih delih Švice, vse to je od švicarskega naroda

terjalo, da očitno pokaže svoj čut za skupnost in svojo vzajemno privrženost, ne glede na jezikovne razlike. Glasovanje o retoromanskem jeziku je to nacionalnopolitično nalogo v celoti izpolnilo. Poudarek, da je retoromanščina najbolj »švicarski« izmed jezikov, ki se govore v Švici, je pokazal veliki pomen tega jezika za vse Švicarje, čeprav govori ta jezik le njihov majhen delček. »Svojim retoromanskim prijateljem moramo še danes biti trajno hvaležni,« je v jubilejnem letu zapisal član zveznega sveta Philipp Etter, »ker so s svojim gibanjem in s svojimi terjatvami dali zveznemu svetu, svetom kantonov in švicarskemu ljudstvu priložnost prepričljivo manifestirati v času stiske vse tisto, kar je tedaj pomenilo švicarsko državno zavest in kar ta zavest pomeni danes in jutri.«

Morda bi se komu zdelo, da v tej, rekli bi, utilitaristični luči glasovanje z dne 20. februarja 1958 nima več toliko vzgledne pomembnosti kot dejanje, ki bi izviralo iz čistega spoštovanja in ljubezni do človekove osebnosti in s tem tudi do njegove materinščine, in to ne glede na številnost in moč družbene skupine, ki jo take osebnosti sestavljajo, ampak da gre pač za dejanje iz politične potrebe. Temu pomisleku je moč odgovoriti, da ravno ta sodobni zgodovinski primer, da je bilo priznanje enakopravnosti in enakovrednosti neznatne narodnostne skupine življenjskega pomena za celo, za veliko državno skupnost, za izostritev njenega demokratičnega čuta, za vzvalovanje njene zavesti lastne vrednosti in obrambne pripravljenosti, da ravno ta primer prepričljivo opominja, da ne smemo meriti s preprostim vatlom pomena in potenc še tako majhnih narodnosti, da vsaka izmed njih pomeni ne le kulturno, ampak tudi politično vrednost zase. Ne »naravna« asimilacija malih, manjših in najmanjših, ne deklarativna enakopravnost kot blažilo bolečin umiranja, ampak zavesten, tvorni napor za ohranitev vseh vrednot človeka, med katere štejejo tudi male narodnosti. Kdo more že danes preceniti in predvideti, kaj pomenijo človeštvu danes in kaj bodo pomenile jutri?

Ali pa ni takšno gledanje v nasprotju z duhom časa, ki prinaša s seboj združevanje ustvarjalnih sil na vseh področjih? Zanimivo je, kaj s tega vidika pravijo o svoji odločitvi izpred četrst stoletja Švicarji sami: »Če natančno pogledamo, je bilo to, kar se je tedaj zgodilo, v resnici integracija, seveda po švicarskem vzorcu. In v tem je pomen spominskega dne tudi za zdanji čas. Kajti ta čarovna beseda ima danes širok zamah in ni težko videti, kako blesteče spreminjasta, mnogopomenska in dvomljiva je njena vsebina. Primer, ki se je zgodil pri nas in na osnovi naše postave, govori, da je treba na začetek vsega postaviti pravo miselnost, brezpogojno pripravljenost priznati, kar je drugačnega, majhnega in šibkega, spoznanje o lastni vrednosti samorastnega, strpnost in razumevanje. Nihče pri nas ne more verjeti, da bi takšna miselnost obenem s federalistično ureditvijo naše države in njeno nevtralnostjo pomenila preostanke premaganega časa. Če bi bilo to res, potem bi znamenja za »novo« na zahodu po našem mnenju ne bila ugodna.«

Priznanje retoromanščine za nacionalni jezik je seveda imelo velike praktične posledice predvsem za retoromansko ljudstvo samo in pa za njegovo gibanje za lastno jezikovno, kulturno, gospodarsko in politično oblikovanje. Retoromanom je pomoč vsega švicarskega naroda bila že hudo potrebna, da bi se rešili kot etnična skupina pred slepimi razdiralnimi in vse izravnavajočimi vplivi, ki jih je kapitalistično gospodarstvo zaneslo tudi v najbolj

odročne gorske doline. Naseljevanje tujejezičnega življa zaradi tujskega prometa, zlasti nemškega, migracije v zvezi z industrializacijo itd. so v zadnjem stoletju močno načele področja, ki se je v njih retoromanska sredina ohranila iz antičnih časov. Absolutno število retoromanskega prebivavstva v kantonu Graubünden se sicer ni veliko spreminjalo (leta 1880 — 37.794, leta 1950 — 40.109 oseb z retoromansko materinščino), zato pa se je njegov relativni delež pri vseh štetjih vznemirljivo manjšal: od 39,8 %, v letu 1880 na 29,2 % v letu 1950. V istem obdobju je nemški delež narastel od 46 % na 56,2 %, italijanski pa je ostal skoraj nespremenjen (13,6 % oziroma 13,2 %).

Položaj Retoromanov je bil čedalje težji ne samo zato, ker so bili večidel kmečkega značaja in zato podvrženi spremembam v zvezi z modernim gospodarskim razvojem, ampak tudi zato, ker so izoliran etnični drobec. Bili so, kakor je zapisano v uvodniku jubilejne številke *Neue Zürcher Zeitung*, »prepuščeni čisto samim sebi in v svojih gorah so se brez Goetheja, Racina in Danteja, brez vsega duhovnega samoljubja stoletja pošteno držali svojega jezikovnega imetja.« Prav posebna težava je še to, da je ozemlje, na katerem žive Retoromani, zaradi težke prehodnosti razbito na številne manjše zemljepisne enote. Vsaka od teh enot govori posebno narečje in ta narečja se med seboj tako močno razlikujejo, da doslej ni bilo mogoče ustvariti enotnega knjižnega jezika. V retoromanskih šolah se danes poučuje retoromansščina v petero različnih oblikah, kar praktično pomeni, da ima vsaka narečna skupina svoj knjižni jezik. Razlike med temi narečji so znatne, celo tako velike, da Romani iz različnih dolin v medsebojnem stiku včasih raje uporabljajo nemščino, kot pa da bi se trudili razumeti drugo narečje svojega jezika. Razume se, da je vse to močno zaviralo smisel romanskega prebivavstva za razvijanje svojega materinskega jezika. Zanj je nemščina bila tisti jezik, v katerem si je služilo kruh in si ustvarjalo pogoje za boljšo eksistenco. Nemščina je zanj bila in je v veliki meri še danes tako imenovani *Brot-sprache* — jezik kruha.

Vse to je povzročilo, da so številne romanske občine konec prejšnjega stoletja začele opuščati romanščino v šolah in namesto nje uvajati nemški učni jezik. Proces je šel tako daleč, da je nastala resna nevarnost, da bi romanski jezik popolnoma izumrl, ker ga je tudi prebivavstvo samo začelo opuščati. Toda ta doslej največja nevarnost za obstoj romanskega jezika in kulture je vzbudila med Romani sile, ki so se začele organizirano upirati asimilacijskim procesom. Ustanovila so se razna kulturna društva za zaščito romanskega jezika, na njihovi osnovi pa se je kot zbirna organizacija leta 1919 končno izoblikovala »Lia Rumantscha« »Ligia Romontscha«.

Namen »Lie Rumantsche« je ohranjevanje in pospeševanje retoromanskega jezika in kulture. V svojem delovanju se je utrdila kot reprezentativna organizacija Retoromanov. Strankarsko ni vezana in združuje v sebi vse sile, ki so usmerjene k zagotovitvi kulturnih in pa tudi političnih avtonomnih potreb retoromanskega prebivavstva. Zanima se za vse ozemlje, na katerem žive Retoromani, in si postavlja za nalogo doseči trajnost retoromanskega značaja tega ozemlja. Pri tem upošteva vse tiste občine, ki znaša v njih delež retoromanskega prebivavstva vsaj 10 %. Od zveznih in kantonalnih oblasti je »Lia Rumantscha« priznana kot oficialna predstavnica Retoromanov in njeno mnenje upošteva pri vseh ukrepih, ki se tičejo interesov roman

skega področja. V veliki večini konkretnih življenjskih vprašanj, od šole do urada itd., pa je »Lia Rumantscha« navezana na sodelovanje z občinami, kajti občine uživajo zelo široke avtonomne pravice. Od tega, ali se ji posreči pridobiti večino občinskih odbornikov v kaki občini, je odvisno, ali bo v šoli romanski ali nemški učni jezik. Od tega razumevanja je odvisno, koliko bo občina sama prispevala za akcije »Lie Rumantsche« v občini, odvisna je dvojezičnost oziroma enojezičnost napisov, odvisna je uporaba enega ali dveh jezikov v uradnem poslovanju itd. Takšna navezanost na politični položaj v posameznih občinah je drugi element, ki povečuje nestabilnost retoromanskega jezikovnega območja. Z drugimi besedami, ne samo spremembe v etnični strukturi tega ozemlja, marveč tudi spremembe v političnem sestavu občin lahko vplivajo na območje uveljavljanja retoromanskega jezika. »Lia Rumantscha« je v svoji dolgoletni dejavnosti prišla do primernih metod sodelovanja z občinami in uveljavljanja romanskih interesov. Glavna delovna metoda je pridobivanje javnega mnenja in prepričevanje posameznih občin o potrebi vključevanja v retoromansko kulturno akcijo, metoda, ki jo na kratko imenujejo: od vasi do vasi, od človeka do človeka.

Pravne osnove današnjega položaja retoromanskega jezika v sistemu kantona Graubünden so razmeroma malo opredeljene. Romanskemu prebivavstvu dajejo samo splošno, načelno oporo, vsebujejo pa zelo malo določb, ki bi obvezno ali kako drugače predpisovale rabo romanskega jezika v javnem poslovanju. Retoromanska stran pogreša v prvi vrsti glavno zagotovilo tistega, čemur pravijo Švicarji »jezikovni mir«, zagotovilo, ki velja sicer po vseh drugih švicarskih področjih: stalnost teritorialnega območja jezika.

»Lia Rumantscha« je leta 1947 predložila zvezni vladi, naj bi ta dosegla sprejem ustavnega zakona, ki bi ščitil retoromanski jezik na njegovem ozemlju. Vloga »Lie Rumantsche« je tedaj navajala: »Vsak nacionalni jezik ima trdno določeno ozemlje. Tudi retoromansko jezikovno ozemlje naj bi bilo natanko omejeno in naj bi se kot takšno tudi obravnavalo. Medtem ko je npr. nemško-francoska jezikovna meja (v Wallisu, Freyburgu in Bernski Juri) že leta administrativno fiksirana, ne obstaja v Graubündnu na dolgih področjih nobena dejanska »jezikovna fronta« več. Na železniški progi Chur—St. Moritz npr. se izmenjujejo procentualno bolj ali manj romanske občine s procentualno bolj ali manj nemškimi občinami. Občine, ki so v Graubündnu izredno avtonomne, lahko po lastnem sklepu od danes do jutri uvedejo namesto romanskega nemški šolski načrt, če npr. zraste nemško prebivavstvo zaradi kake nove industrijske naprave čez 50 %. V drugih jezikovnih področjih bi taki preobrati ne bili mogoči. Če se npr. v kakšni tesinski vasi naseli veliko število nemških Švicarjev, bodo šola, cerkev, upravni jezik vendarle ostali italijanski. Drugače pa je v retoromanski Švici, ki nima za seboj prestiža velikega kulturnega področja in kjer se romanščina le prelahko umika mnogo »koristnejši« nemščini. Položaj bi bil drugačen, če bi področje, ki je priznано kot romansko, bilo od države v določeni meri proglašeno kot »romanska cona«. Potem bi se naseljenci iz nemške Švice mnogo raje naučili deželnega jezika in bi se sčasoma živeli v romansko nacionalno skupnost. Kdaj in koliko bi bila takšna državna ureditev, kar zadeva retoromansko jezikovno ozemlje, mogoča, naj ostane za sedaj prepuščeno študiju pravnikov. Seveda ne smejo biti s tem omejene demokratične pravice svobodnega nase-

ljevanja niti ne okrnjena občinska avtonomija, ki je prav v Graubündnu tako ljubosumno varujejo. Mislimo na neko vrsto zakona za zaščito jezika po zgledu na zakon za zaščito domovine, zakona za ohranitev nacionalnih spomenikov, zakona o nacionalnih parkih itd. Razmejitev jezikovne cone bi se seveda morala izvesti v sporazumu s prizadetimi občinami, kar pa bi ravno v ogroženih področjih bilo težko. Ravno to ogroženo področje naj bi bilo kolikor mogoče kompaktno vključeno v jezikovni zaščitni zakon. V takšnem jezikovnem zaščitnem zakonu vidimo učinkovito sredstvo in jamstvo za ohranitev ozemlja, ki je še retoromansko.«

(Se bo nadaljevalo)

RAZGOVORI

O VSEBINI NAŠE REVIJE

Dušan Pirjevec

Neposredna pobuda za pričujoči zapis prihaja iz naslednjega dejstva: nekateri premiki v vsebinskem ustroju naše revije so vzbudili začudenje, ki se nanaša predvsem na to, da je v zadnjem času odmerjenega več prostora prispevkom s sociološko, gospodarsko in podobno problematiko. Naravno je, da si spričo takšnih ugovorov zastavljamo vprašanje, ali so takšne vsebinske spremembe sploh smotrne in ali je torej prav, da se naša revija tudi v bodoče oblikuje v smeri, ki jo dovolj razločno naznanjajo že omenjeni premiki sami? Na zastavljeno vprašanje je mogoče še najlaže in najhitreje odgovoriti tako, če najprej doženemo, kaj je smisel teh premikov, in če se nam pri tem posreči dokazati, da ne gre le za čisto naključje, marveč za nekaj pomembnejšega, kar ni zasidrano le v subjektivni volji posameznika, pač pa ima hkrati tudi širši socialni smisel in globlje objektivne vzroke. Ravno zaradi tega pa je seveda samo po sebi jasno tudi, da o usodi in življenju naše revije ni mogoče razmišljati izven splošnega konteksta, izven in brez zveze s splošnim dogajanjem. Prav za to splošno dogajanje v območju našega kulturnega življenja pa je značilno nekaj, kar bi še najlaže opredelili s pojmom združevanja, integracije posameznih strok, področij in dejavnosti. Dogaja se namreč nekaj, kar še najlaže opišemo takole: posamezna področja ali stroke vedno bolj odločno prestopajo svoje lastne meje, meje svojega ceha, najti skušajo stik z drugimi področji, priti hočejo do nekega skupnega imenovalca. Gre skratka za integracijo kulture.

Ne da bi navajali posamezne konkretne podatke, ki pričajo o takšnih integracijskih težnjah in poskusih, je očitno, da moramo torej pri razmišljanju o sedanjosti in prihodnosti naše revije izhajati ravno iz tega dejstva, iz vprašanja notranje integracije kulture oziroma kulturnih dejavnosti. Res je sicer, da utegne ta naša misel vzbuditi vtis samovoljne konstrukcije, saj, kot rečeno, nimamo namena navajati konkretnih dokazil za njeno upravičenost. Vendar pa lahko konkretna dejstva nadomesti načelna analiza sama, kar pomeni, da nam gre najprej za čisto načelno utemeljitev integracije v kulturi.

PROBLEMI SODOBNE DRUŽBE

OBLETNICA NOVE VELJAVE RETOROMANSKEGA JEZIKA

Janko Pleterski

(Konec)

Zvezna vlada je zahtevo »Lia Rumantsche« dala v študij prof. dr. Piederju Tuorju z bernske univerze, ki pa je o njej dal negativno pravno mnenje. Tuor vidi možnost državne intervencije v jezikovnem vprašanju samo na osnovi občinske avtonomije. Občine lahko po njegovem mnenju sprejemajo predpise o prepovedi uporabe drugega jezika, kakor je bilo to že storjeno leta 1951 v tesinskem zakonu o uporabi tujega jezika v javnih napisih. Več pomislekov pa ima proti temu, da bi država lahko preprečila občini, da spremeni učni jezik v osnovni šoli. Vprašanja naprej niso več obravnavali, vendar »Lia Rumantscha« ne misli na to, da bi se svojim zahtevam popolnoma odrekla, kajti ogroženost retoromanskega področja je preveč akutna.

Graubünden sodi med industrijsko najmanj razvite švicarske kantone. V zadnjem času pa se industrija naseljuje tudi v njegovih gorskih dolinah. Vprašanje je, kakšne posledice bo to imelo za ohranitev retoromanske sredine, ki je bila v zadnjem polstoletju že tako hudo izpodrivana zaradi razvoja hotelirstva. Ali se bo zaradi priseljivanja drugojezičnega prebivavstva z novo industrijo in z gradnjo novih elektrarn ponovila usoda stare romanske vasi San Murezzan, ki je popolnoma utonila v modernem internacionalnem letovišču St. Moritz? »Lia Rumantscha« odgovarja, da to ni neogibna nujnost. Treba je najti način, po katerem se novi industrializacijski val ne bo obrnil proti večidel kmečki retoromanski sredini, marveč bo tudi sam podprl retoromansko akcijo.

Zlasti dva načina sta, s katerima se »Lia Rumantscha« trudi uskladiti zahteve gospodarstva in potrebe ogroženega romanstva. Po njenem prizadevanju so občine na romanskem jezikovnem področju pri sklepanju pogodb s firmami o novih gradnjah na njihovem ozemlju začele zahtevati, da morajo investitorji pri gradnji in pozneje v prvi vrsti zaposliti domačo delovno silo. Šele, če te ni dovolj, smejo zaposliti tudi tujce. Prva uspešna akcija v tej smeri je bila nova tekstilna tovarna v občini Trun, kjer je tudi vodstvo tovarne pokazalo veliko razumevanja za domači jezik. Podobno je bilo tudi z novimi podjetji v Scuol/Schuls-Taraspu. Drugi način pa je, da nova industrijska podjetja sodelujejo pri vzdrževanju romanskih otroških vrtcev in pri splošnem pospeševanju romanskega šolstva v krajih, kjer se naselijo. To je nekakšen prostovoljni »kulturni davek«, ki je marsikje že dal dobre rezultate.

Tudi Artur Bauer opozarja v svojem delu o današnjem položaju retoromanskega elementa na nenavadno okoliščino, da uživajo drugi švicarski jeziki, ki so veliko močnejši, ravno tisto zaščito, ki jo mora najmanjša sestra med temi jeziki pogrešati. Kajti vsi ostali jeziki se opirajo na teritorialno načelo. Tako je Tessin v 20. letih z uspehom zahteval, da so bile odpravljene nemške šole, ki so jih na njegovem ozemlju ustanovili za otroke uradnikov

gothardske železnice. Mesto Bern se dosledno in z uspehom brani proti temu, da bi otroci zahodnošvicarskih priseljencev dobili občinsko francosko šolo. Številni nemško-švicarski priseljenci v Waattu in Ženevi niso nikoli pomislili na to, da bi tam ustanovili nemško šolo. V Retiji pa je v nasprotju s tem prišlo do številnih primerov, ko so romanske občine uvedle nemški pouk, ne morda zato, ker bi to zahtevali nemški priseljenci, marveč zato, »ker so zaradi svojih jezikovnih manjvrednostnih kompleksov menili, da pomeni napredek, če se otroci že od prvega šolskega leta uče nemški.« »Imamo torej opravka s svojevrstnim primerom,« piše Bauer, »da je romanski jezik priznan in s tem v določeni meri celo zajamčen, da pa ne poseduje nobenega ozemlja. To je za njegov obstoj izredno nevarno, še posebej zato, ker se ne more tako kot drugi jeziki Švice, opirati na velika kulturna območja istega jezika v tujini. Ne bo mogoče iti mimo tega, da bi to vprašanje rešili, kajti drugače lahko npr. zgraditev ene same tovarne v neki vasi povzroči premik stoletne jezikovne meje. Prebivavci iz Domata-Emsa bi lahko o tem marsikaj povedali...«

Leta 1961 je vendarle bil dosežen napredek v pravnem položaju retoromanskega jezika v tem smislu, da lahko kantonski mali svet, potem ko je zaslišal mnenje občine, razglasi v krajih z nemškimi osnovnimi šolami, a z znatno romansko manjšino, romanski jezik kot obvezen učni predmet v primarnih in sekundarnih šolah. Občina Flims je bila prva, v kateri je bila ta določba uveljavljena. Pričakujejo, da ji bodo sledile še druge. S to določbo je jezikovni značaj osnovnih šol postal stabilnejši in ni več toliko odvisen od slučajnih političnih sprememb v občini, kakor tudi ne od sprememb v zvezi z migracijo.

Razen s politično podporo je švicarska federacija retoromanski akciji pomagala seveda tudi denarno. Od leta 1920 naprej je zvezna vlada podpirala »Lio Rumantscho« s po 10.000 franki na leto. Drugih 10.000 frankov je vlada sama porabila po državnih organih za pospeševanje in potrebe retoromanskega jezika. V enaki meri je retoromansko akcijo finančno podpirala tudi kantonalna oblast Graubündna. Leta 1947 je bila finančna podpora zvezne vlade povečana na 50.000. Dne 1. marca 1959 pa je v Graubündnu prišlo do novega referenduma o povečanju subvencije »Lii Rumantschi«. Zvezna vlada je namreč pristala na povečanje podpore od 50.000 na 100.000 frankov na leto s pogojem, da se za takšno povečanje odloči tudi kanton Graubünden. V prepričanju, da stvar sploh ni problematična, je bil zakon o povečanju kantonalne subvencije dan na referendum brez posebnih političnih priprav. Rezultat je bil proti pričakovanju negativen, čeprav le z malenkostno razliko (10.198 »da« proti 10.412 »ne«). Analiza rezultatov referenduma je pokazala, da je nemško prebivavstvo glasovalo sicer v precejšnji meri negativno, vendar je znaten delež negativnih glasov izviral tudi iz predelov, v katerih žive Retoromani kompaktno naseljeni. Švicarska demokracija se s takšnim rezultatom referenduma ni sprijaznila, marveč je začela akcijo za izvedbo novega glasovanja. Obenem se je tudi »Lia Rumantscha« bolj potrudila in močnejše pojasnjevala ljudem, da je potrebno subvencijo povečati.

Za 3. april 1960 je bil napovedan nov referendum. Vsi časopisi graubündenskega kantona vseh jezikov so v številnih člankih pojasnjevali prebivavstvu pomen akcije za ohranitev in podporo retoromanskemu jeziku, kantonalna oblast je izdala vrsto pojasnjevalnih brošur v vseh treh jezikih in učinek ni

izostal. Novi referendum je s prepričljivo večino sprejel povečano kantonalno podporo »Lii Rumantschi«, in sicer z 12.894 glasovi proti 7599 glasovom. Zanimiv je odstotek pritrdilnih glasov, doseženih na področjih različnega etničnega značaja:

	Referendum 1. marca 1959: % »da« glasov	Referendum 3. aprila 1960: % »da« glasov
Romanska področja	68	89
Polromanska področja	60	74
Italijanska področja	41	59
Nemška področja	38	43

Iz te analize je videti, kako je drugojezično prebivavstvo znatno napredovalo od svojega prvotnega odklonilnega stališča. Italijansko se je zdaj v svoji večini odločilo za povečanje podpore romanski kulturni akciji, nemško prebivavstvo pa je iz prvotno močno odklonilnega stališča napredovalo do skoraj pozitivnega ali vsaj do nevtralnega stališča.

Opisani postopek pri referendumu, tako pomembnem za obstanek male narodnosti, je pri ravnanju meščanskih demokracij nasproti narodnim manjšinam edinstven. Le prerade se te demokracije pri izvajanju svojih obveznosti nasproti manjšinam naslanjajo na večinsko načelo in s komaj prikritim zadovoljstvom sprejemajo slučajne ali pripravljene negativne izide raznih plebiscitarnih ali osebnih izjav prizadetih ljudi kot ugodno priložnost, da se nadležnih obveznosti dejansko odkrižajo, zraven pa se še lahko lišpajo s svojo zvestobo demokratičnim svoboščinam. Postopek v Graubündnu dokazuje, da je interes Švice za ohranitev in za politično priznanje retoromanskega jezika trajnega značaja. Švicarska demokracija v tem primeru stvari ni obravnavala formalistično, temveč se je aktivno zavzela za to, da bi se referendum izšel tako, kakor je bilo edino primerno njenemu splošnemu duhu. Vredno je posebej omeniti še to, da med akcijo pojasnjevanja in pa spodbujanja občega mnjenja, da bi se povečala podpora Retoromanom, ni bilo nobenega primera, da bi kdo sam ali organizirano v skupini nastopil proti takemu povečanju. Treba je bilo le premagati neprizadetost in nerazumevanje pri delu volivcev.

Problemi četrtega nacionalnega jezika Švice še niso vsi do kraja rešeni. Po izkušnjah petindvajsetih let njegove nove veljave pa se Retoromani z utrjeno samozavestjo in s pravim upanjem obračajo v prihodnost.

MED KNJIGAMI

MILAN ŠEGA, DEČEK S PIŠČALKO. Milan Šega je v svoji zbirki novel *Deček s piščalko* segel po motivih iz svoje mladosti, vendar v njej ni iskal dinamičnih dogodivščin, ki bi bile lahko jedro posameznih zgodb, pozornost je posvetil predvsem intimnemu doživljanju, ki so ga zunanja dogajanja izzvala v otroku. Naslikati je hotel verno podobo tistega malega sveta osamljenega otroka, njegova sanjarjenja in drobna meditiranja, kot ga je doživljal v letih svojega otroštva. Vsemu temu pa zna Šegov otrok sam poiskati meje; celo sanje so prilagojene nekemu nedoločnemu vzorcu pravljic, vse velike želje njegov otrok zaustavi že v sebi, ker je preveč odrezan od zunanjega sveta in zato do